

Світлана Бородіца, доц. (Тернопіль)

УДК 821.161.2-31
ББК 84.4УКР**Національно-міфологічний код у романі «Смітник Господа нашого» Галини Пагутяк**

У статті розглядається національно-міфологічний код у романі «Смітник Господа нашого» Галини Пагутяк, який розширює межі класичного роману через формальні техніки, увиразнюючи комплекс екзистенційних проблем самотності, самоідентифікації, смерті.

Ключові слова: жанр, національно-міфологічний код, неомодернізм, роман, химерна проза.

Boroditsa S.V. National mythological code in the novel “Trash of the Lord” by G.Pahutyak.

The article deals with the national mythological code in the novel “Trash of the Lord” by Galina Pahutyak which extends limits of the classic novel by formal techniques, emphasizing the complex of existential problems of loneliness, identity, death.

Key words: genre, national mythological code, neo-modernism, novel, chimerical prose.

Проза Галини Пагутяк є експериментальною, особливо у жанрі химерного роману. Різні аспекти її прозової творчості фрагментарно досліджують літературознавці В.Агєєва, Т.Бовсунівська, В.Габор, Я.Голобородько, Н.Козачук, О.Корабльова, О.Леоненко, Н.Мельник, Р.Мовчан, Є. Нахлік, Т. Тебешевська-Качак, О. Поліщук, В. Положіть та ін. Ці численні інтерпретації текстів письменниці свідчать: її романи тяжіють до модерних, розмикаючи традиційні жанрово-стильові та ідейно-тематичні канони жанру. «Інтерпретувати текст, – писав Ролан Барт, – зовсім не означає наділяти його певним конкретним змістом (відповідно правомірним чи відповідно довільним), але, навпаки, зрозуміти його, як утілену множинність» [Барт 1989: 15].

Роман «Смітник Господа нашого» означений Т.Тебешевською-Качак як «маленький роман» [Тебешевська-Качак 2006: 54], що визначається місткістю, складністю будови, широким охопленням життєвих подій, глибоким розкриттям історії

формування характерів персонажів. Олена Поліщук акцентує увагу на тому, що «Смітник Господа нашого» – дивакувата філософська казка для дорослих кінця ХХ ст. [Поліщук 2002: 64] з особливою концепцією світу і людини у ньому. Тому її роману притаманні такі риси, як акцентуація уваги саме на суб'єктивному факторі, принцип кінематографічного монтажу, еkleктика, безфабульність, розмитість характерів, метафоричність тощо [Тебешевська-Качак 2006: 54]. Письменниця творить художній світ «ні з чого»: смітник, пустеля, притулок трактуються як своєрідна реакція на дегуманізацію сучасного суспільства.

Символічний на всіх структурних рівнях роман «Смітник Господа нашого» написаний в ірреальній площині світосприйняття. Герої – «п'ять вар'ятів» Шептун, Базіль, Діоген, Колос, Перевізник, які живуть на смітнику, думаючи, що у раю. Художній світ твору виразно сюрреалістичний, що визначає умовність зображуваної дії, деструктивний хронотоп твору. У такому штучно створеному авторкою художньому світі «стерті всі до одної опозиції» [Пахаренко 1997: 123], відсутні обмеження і заборони, мотивації поведінки персонажів, а символи (шипшина, птаха, дитина) поліфункціональні і традиційно не інтерпретуються.

Непослідовність, фрагментарність, алогічність керують вчинками «вар'ятів», констатуючи абсурдність їхнього життя, а відтак – розщеплення свідомостей, що поглиблює психологізм у відтворенні станів переживання самотності, через яку персонажі пізнають глибини буття у парадигмах хаосу й упорядкованості. Самотність стає не тільки зовнішньо вираженою, а й внутрішньо насиченою та герметичною, ускладнюючи філософсько-медитативну площину художнього тексту письменниці.

Галина Пагутяк вибудовує текст як утаємничену нарацію метафоричного характеру, де читач поетапно досягає приховані глибини буття (О. Корабльова). У такий спосіб авторка констатує кризу раціоцентричного світу внаслідок домінування у ньому насильства й аморальності. Поведінка персонажів дозволяє усвідомити беззмістовність та химерність їхнього життя, викривлені поняття про світ, з яких глузує навіть п'ятирічний хлопчик.

Перший коментар до викладу дивних подій у романі з'являється лише з появою каліки Гриця. Історія заснування нового

раю на смітнику, розказана ним як казка для божевільних, свідчить про її псевдореальність [Голобородько 2009: 4]. Отже, спостерігаємо маніпулювання читацьким сприйняттям як важливим компонент «ідеології тексту».

Через ускладнення онтологічної картини світу мотивом самотності і божевілля увиразнюється її абсурдистська модель. Божевілля, втілюючи абсурд бездуховної культури, свідчить про первісне міфопоетичне відтворення світобудови, де межею стає смерть [Тебешевська-Качак 2006: 54]. Персонажі божевільної п'ятірки гинуть один за одним у дивних обставинах, але повністю самотні. Незахищеність людини у світі – це умова людського існування у її спотвореному вигляді, у «сірій реальності», ознаками якої наділяється маскулінний світ [Тебешевська-Качак 2006: 55].

Світ самотності змальований авторкою через «певний міфологічний комплекс, який... на сучасному етапі став особливо привабливим» [Тебешевська-Качак 2006: 55]. Йдеться про міфологічний тотем – предка, деміурга конкретного світоутворення – образ Короля, що дає підстави говорити про маскулінну природу сотвореного світу. «Тотем – це результат відчуття провини племені перед природою, гармонію якої воно полишає на довгі тисячоліття власної історії. Постає тотема у призерку свідомості звіролюдини є щось трагічне й оргіастичне. Тому тотем завжди потребує крові і насолоди, смерті та народження. Все це уособлюється у жертві, яку приносять тотемові; досить часто жертвою стає сам тотем» [Хамітов 2000: 166]. Тому, на думку О. Корабльової [Корабльова 2007: 18 – 19], відповідно до міфологічного сприйняття тотема в романі згорає хата Короля. Знищення тотемічного предка, – по суті, спроба авторки вийти за межі цього страшного табуйованого світу і у такий спосіб позбутись самотності, що свідчить про деструктивний хронотоп роману.

У романі «Смітник Господа нашого» змодельовано химерну реальність «Дивної країни, що була колись багатолюдною, а нині налічувала п'ятьох старих вар'ятів» [Пагутяк 2007: 115], куди вони потрапили з доброї ласки лікаря, що випустив їх із божевільні (справжня реальність). Дивна країна – це незаймана земля, де посередником виступає Кінь Пройдисвіта, не завжди доброзичлива до подорожніх, бо з неї важко піти. Цікавим є висловлювання

О.Логвиненко щодо функції Голосу, що «невідь-кому належить» і «символізує духовний сенс нашого існування, без якого душа мертва» [Логвиненко 1989: 56].

Роман «Смітник Господа нашого» – символічний, але його символіка настільки суб'єктивна, що авторка супроводжує художній текст відповідним словником-коментарем, який підтверджує думку, що філософські проблеми про абсурдність і минушість світу, екзистенційні мотиви тісно переплітаються з апокаліптичними і релігійними (постійне звернення до Бога, віра в потойбічні світи, рай). У творі Г.Пагутяк використала фольклорний код, який трансформувала через мотиви, образи, символи української народної творчості. Адже саме у ньому втілений особливо тісний зв'язок людини з природою, який дослідники вважають прикметною властивістю етноестетики українців: «Та найбільш характерною прикметою людової поезії східноєвропейських народів треба уважати животворення природи, живе сполучення з природою, що так ярко проглядає в слов'янських і особливо українських народних піснях. Се зостанок анімістичного світогляду, коли то чоловік на давніших ступенях духовного розвитку, живучи в безпосередній стичності з природою, вважав себе її частиною, дивився на ціле своє оточення – звірів, птахів, дерева, рослини, ріки, скали – як на ества з людською душею, що приймають живу участь у людській долі, що спочувають чоловікові в щастю й нещастю, помагають або шкодять. Се рід, так сказати б, примітивного пантеїзму з антропоцентричною тенденцією, бо чоловік являється в ньому осередком животворної природи, від якої ведуть до нього таємні нитки» [Колесса 1970: 21]. Це дозволяє читачеві переконатися, що події, описані у творі, відбуваються на території України.

Крім того, такими вказівними номінантами найчастіше виступають рослини: груша, шипшина, горох, дуб, липа, ромашка, м'ята, чебрець, суниця, чорні черешні, малина, порічки, яблука, слива, звіробій, ромашка, ліщина, ялиця та інші. Проте особливим символічним значенням наділена Крива Груша, яка у творі одухотворена. Саме вона радить Перевізнику заспівати колискової Вітру, щоб стишити його. Цікавим є те, що письменниця сама подає тлумачення цього символу: «Крива Груша – священне дерево Дивної країни, яке милує і карає. В акті вмилоствлення Вітру

Груша – посередниця між природними і людськими силами, терези, на яких зважується доля, Феміда, сувора Мати. Власне, це єдина жива істота, яку шанують жителі Дивної країни. Крива Груша стоїть на межі ризику. Коли Діоген з Базілем покидають назавжди свої домівки, Груша перестає існувати» [Пагутяк 2007: 208]. Таким чином, авторський образ Кривої Груші – деформований образ довголіття і здоров'я у вузькому значенні, а в ширшому – апокаліптичний образ України.

У рослинному світі роману виділяється ускладнений образ лісу, який, персоніфікуючи, Галина Пагутяк наділяє містичними характеристиками та надзвичайними можливостями: «Ліс – живий. Усе на світі бачить і чує. Коли дитя загубиться в лісі, той виведе його на сунічну галявину, зімкне віти над головою, вбереже від згуби. Ліс забирає силу лише в тих, хто її має, а хто не має, бере її від нього. Діоген стає деревом, бо він особливий: знає, що дерева ходять, що вони підступні, і через те стає навек мовчазним» [Пагутяк 2007: 208]. Таким чином, ліс – визначальний чинник існування людини, носій багатства, часом біди. Саме лісове оточення (похмурість і непрохідність хащів, постійна небезпека, що чатувала на людину, таїна дерев і звірів) формувало особливий світобачення і характер мислення персонажів. Ліс загалом і дерева-тотемі зокрема уособлюють царство надприродних істот – лісовиків, водяників, вовкулаків, відунів. У лісовій гушавині захована доля людини, ліс сприяє коханню і віщує загибель [Кононенко 1996: 90], хоча здебільшого символіка лісу ґрунтується на усвідомленні його як друга, провідника, помічника, як у романі «Смітник Господа нашого».

У тваринному світі твору домінують образи коня, ворона, крука, горобців, мухи, бджоли, оси, павука та інших. Так, «Рябий Кінь Пройдисвіта – істота, яка єднає Інший світ з незайманою землею, але ця єдність облудна. Кінь належить Пройдисвіту, вічному мандрівникові. Кінь без Пройдисвіта і Пройдисвіт без Коня – що може це означати, як не розрив між світами, адже на цьому рябому коні навіть Пройдисвіт не потрапить в незайману землю?»

Малий зустрічає Коня, коли той смертельно поранений. Хто поранив його стрілою? Певно, злий чарівник. Смерть Коня Пройдисвіта – смерть старої казки. Але для дитини казка

продовжується» [Пагутяк 2007: 207]. В українському фольклорі кінь уособлює вільне життя, нескорений дух, стрімкість дій і вчинків. Таким чином, і в романі Г. Пагутяк кінь – позитивний персонаж – тотемна тварина, посередник між світами і водночас носій певних моральних якостей.

Зовсім протилежне навантаження у романі та фольклорі несе образ крука. В українській народній традиції утвердився образ ворона (крука) як віщуна нещастя, провісника горя, страждань, смерті. Таке уявлення зумовлене і зовнішнім виглядом, і криком, і способом харчування цього птаха, тому він символізує смерть, нещастя, страх, страждання [Кононенко 1996: 138]. Зовсім по-іншому моделює його письменниця, наголошуючи на філософському змісті образу: «Круцьо. Не слід сприймати прирученого крука за вісника смерті чи якийсь зловісний символ. Приручений птах – то є приручений птах. Грицько і крук розуміють одне одного. Круцьо – ноги і крила каліки. Із вбогого смітника він летить у незайману землю і є Провідником для Малого, а для нас – Свідком, котрий вільний свідчити або не свідчити. Однак ми чомусь шукаємо інших свідків, тільки не птахів і не рябих коней.

Крива Груша, скалічений крук, безногий Грицько, недоумкуваті жителі Дивної країни, хлопчик – це не ущербність світу, а його незакінченість» [Пагутяк 2007: 208].

Г.Пагутяк міфологізує сакральне як онтологічний феномен: явне та невидиме, природне та надприродне у просторі присутності. У романі «Смітник Господа нашого» сакральне виступає як «межовий» стан буття між дійсною та трансцендентною реальністю.

Серед такого роду понять, що нерідко набувають символічного звучання, виділяється вітер – уособлення неспокою, нестриманості, оновлення. Водночас вітер – руйнівник, що змітає все на своєму шляху, тому це буйне, гнівне начало, яке представляє життєві труднощі, неприємності, що їх має подолати людина: вітер шкодить, із ним ведеться боротьба, перемагає той, хто опирається, не здається. Подібне трактування вітру прочитується в романі Галини Пагутяк: «Вітер – це сила. Наша помилка в тому, що ми ставимося до Вітру як до неістоти. Але ж Ісус втихомирював бурю

на морі, керували вітром гуцули-мольфари, а Карлос Кастанеда вчить, як ховатися від вітру, вмилювати його.

Жителі Дивної країни досить своєрідно боролися з Вітром, вибираючи між себе жертву. Так колись приносили жертву Богові Дощу. Стихія й зараз завдає нам великої шкоди, але ніхто не думає серйозно, що її можна спинити самим лише благанням. Це не Божа кара, це – кара Сили. Попросіть Вітер, щоб він дав змогу дійти додому холодного зимового вечора, не гнівайте його, не боріться з ним. Все на світі можна втишити ласкою, і тільки ласкою» [Пагутяк 2007: 205]. Це головна думка, яку письменниця намагається донести читачеві: її підтверджує фрагмент з роману, де Перевізник заспівав для вітру колискову і, як наслідок, – він затих.

У творчості Галини Пагутяк особливе місце займає акватична символіка. Так, у коментарях: «Ріка – як Всесвіт, має початок і не має кінця. Вона лише тече крізь незайману землю. У кожній незайманій землі присутні п'ять стихій: вода (Перевізник), дерево (Діоген), земля (Колос), вогонь (Базиль), повітря (Шептун). Ріка лише частка однієї із стихій, її не можна перейти, не замочивши ніг, і вона є посланцем єдиного листа Малого. Ця ріка є рікою життя. А ще є ріки смерті» [Пагутяк 2007: 210].

Авторське трактування ріки як символу швидкоплинності, минулості всього сущого (життя, кохання тощо) продукує ідею подолання перешкод (у коханні, сім'ї, з'єднання з рідними тощо). Річка як символ можливої розлуки – один із найбільш поширених мотивів українських пісень – стає свого роду фоном, супроводом дії [Кононенко 1996: 92], образом-концептом, який ускладнює містично-демонічну картину світу.

Оригінальність наративу роману «Смітник Господа нашого» забезпечується використанням українського дитячого фольклору, зокрема колискових пісень. Саме колискова пісня «Ходить сон коло вікон, а дрімота коло плота, питається сон дрімоти...» [Пагутяк 2007: 143] допомагає Перевізнику заколисати розлючений Вітер. Таким чином, функція пісні – не лише задобрити природну силу, а, як і замовляння, повернути або відвернути від «вар'ята» дію певних духовних сил, оберігати від зла, сприяти здоров'ю. Тут, незважаючи на безліч нюансів почуттів і думок, висловлених у колискових піснях, найактуальнішим виступає мотив закликання чи запрошення сну до дитини (у Г.

Пагутяк – до вітру). У ньому зафіксоване анімістичне уявлення про сон як істоту, яка може заспокоїти і приспати Вітер [Лановик, Лановик 2006: 569].

Забавлянку «Сорока», пов'язану із пещенням дитячої руки, у романі «Смітник Господа нашого» авторка вкладає в уста Колоса, який виконує цей дитячий віршик з метою заспокоїти та нагодувати Малога: «Сорока-ворона діткам кашу варила, на порозі студила» [Пагутяк 2007: 161]. «Малий навіть не посміхнувся, але запах юшки змусив його розкрити рота, і він ковтнув. Всі полегшено зітхнули. Малий ковтнув ще три ложки і двоє перепелячих яєць» [Пагутяк 2007: 161]. Отже, письменниця зосереджує увагу на глибинних образах і жанрах українського фольклору, надаючи їм особливого, часто містичного звучання. Так, зустрічаємо у романі і жанр заклички – короткого поетичного твору, пов'язаного з вірою давніх людей в магічну дію слова, в якому звучать звертання до природних явищ, стихій, об'єктів з метою вплинути на погоду, довкілля чи саму людину [Лановик, Лановик 2006: 580]. Заклички найчастіше виконувалися у культових обрядах землеробського циклу, наприклад як звертання до дощу: «Дощику, дощику, не пади. / Зварю тобі борщику з лободи» [Пагутяк 2007: 149].

Проте, якщо такі твори зазвичай виконують діти, то у романі це робить підстаркуватий божевільний Колос, а свої слова він підтверджує діями: «Колос наварив юшки, куди вкинув молоденької кропиви і поставив на подвір'я» [Пагутяк 2007: 149]. У його свідомості священне виявляє себе як внутрішня інтенція, як безпосереднє відчуття. Іntenційне знання сакрального виходить із самого людського Духа: «дика душа» – багата і мудра, тому людство, зберігаючи право на усамітнення, має можливість духовного відродження / переродження.

Отже, у романі «Смітник Господа нашого» Г.Пагутяк глибоко прочитує фольклор, осмислює народнопоетичне світобачення, окреслює моральний ідеал у перспективі. Письменниця прагне відживити основи народнопоетичного світобачення, творчо трансформувати втілені у народному досвіді етичні й естетичні цінності.

Містифікований постурбаністичний світ, міфологічні образи, гармонійно доповнюючи один одного, презентують роман

Г.Пагутяк як історію-притчу, інтелектуальний роман, з характерними жанрово-стильовими домінантами: концептуальністю, авторською багатоплощинною моделлю світу, інтертекстуальністю, міфологізацією дійсності, складною системою персонажів-ідей та ін. Специфічний «герметичний» світ, у якому тісно синтезовані реальне та ірреальне, дійсне й умовне, топос «смітника» як втілення самотності, приреченості й безнадії засвідчують серйозність авторського задуму: роман не просто трансформує жанровий інваріант химерної прози чи магічного реалізму, мислиться не тільки як витвір нестримної фантазії, авторської уяви, а прочитується як умовна модель соціуму і бездуховності сучасної людини. Іронія письменниці гірка і в'їдлива, а серйозно-іронічний дискурс наповнюють трагічні, часто трагіфарсові ситуації. Авторський світ має глибоке символічне значення, правильно потрактувати яке Г.Пагутяк допомагає «Коментарями» – своєрідним органічним змістовим і художнім продовженням роману.

Література: *Барт 1989*: Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – Москва: Прогресс, 1989. – 569 с.; *Голобородько 2009*: Голобородько Я. Перебувати над реальністю: несучасна температура духу Галини Пагутяк / Я. Голобородько // Українська мова та література. Шкільний світ. – 2009. – №44. – С. 3-5.; *Денисюк 2003*: Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору / І. Денисюк // Слово і час. – 2003. – №10. – С. 41-49.; *Колесса 1970*: Колесса Ф. Про вагу наукових дослідів над усною словесністю // Колесса Ф. Фольклористичні праці / Ф. Колесса. – К.: Вища школа, 1970. – С. 17-33.; *Кононенко 1996*: Кононенко В.І. Символи української мови / В.І. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 217 с.; *Корабльова 2007*: Корабльова О. Засади міфопоетики у художній версії самотності у прозі Галини Пагутяк / О. Корабльова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т.17 – Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. – 280 с. – С. 15-19; *Лановик, Лановик 2006*: Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Підручник / М.Б. Лановик, З.Б. Лановик. – 4-те вид., стер. – К.: Знання-прес, 2006. – 591 с.; *Логвиненко 1989*: Логвиненко О.М. Сучасний український роман: еволюція, характери, стиль / О.М. Логвиненко. – К.: Вища школа, 1989. – 175с.; *Лучук 1996*: Лучук І. Сонетії. – Львів: ФІРА-люкс, 1996. – 64 с.; *Пагутяк 2007*: Пагутяк Г. Смітник Господа нашого / Г. Пагутяк / Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі: Романи, повісті, оповідання та новели. 2-ге вид., переробл. і доп. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – С. 139 –

211.; *Пахаренко 1997*: Пахаренко В. Ходіння по лезу: гра у постмодерні / В. Пахаренко // *Світо-вид.* – 1997. – №1-2 (26-27).; *Поліщук 2002*: Поліщук О. У пошуках незайманого світу (Пагутяк Галина. Записки Білого Пташка: Два романи та повість. – К.: Український письменник, 1999) / О. Поліщук // *Слово і час.* – 2002. – №7. – С. 64 – 65.; *Тебешевська-Качак 2006*: Тебешевська-Качак Т. Художні особливості прози Галини Пагутяк (жанрово-стильовий аспект) / Т. Тебешевська-Качак // *Слово і час.* – 2006. – №9. – С.51 – 58.; *Хамітов 2000*: Хамітов Н. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології / Н. Хамітов. – К.: Гранослов, 2000. – 238 с.

Бородица С.В. Национально-мифологический код в романе «Смітник Господа нашого» Г. Пагутяк.

В статье рассматривается национально-мифологический код в романе «Смітник Господа нашого» Г. Пагутяк, который расширяет пределы классического романа посредством формальных техник, подчеркивая комплекс экзистенциальных проблем одиночества, самоидентификации, смерти.

Ключевые слова: жанр, национально-мифологический код, неомодернизм, роман, причудливая проза.